УДК 340.11

ІДЕОЛОГІЧНА СКЛАДОВА ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ В УМОВАХ ЇЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ

IDEOLOGICAL COMPOSITION OF THE LEGAL SYSTEM IN THE CONDITIONS OF ITS MODERNIZATION

Хаустова М.Г.,
доцент кафедри теорії та філософії права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Цикало А.О.,
студентка Інституту прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена визначенню сутності правової політики, її ролі і значенню у правовому розвитку країни, підвищенню ступеня упорядкованості та організації юридичного буття в умовах глобалізаційних процесів. Приділена увага основним завданням правової політики як фактору модернізації української правової системи. Розглянуті також такі елементи, як правова свідомість та правова культура в умовах трансформації правової системи України.
Ключові слова: правова система, правова політика, правова свідомість, правова культура, модернізація, глобалізація.

Статья посвящена определению сущности правовой политики, ее роли и значения в правовом развитии страны, повышении степени упорядоченности и организации юридического бытия в условиях глобализационных процессов. Уделяется внимание основным заданиям правовой политики как фактора модернизации украинской правовой системы. Рассмотрены также такие элементы, как правовое сознание и правовая культура в условиях трансформации правовой системы Украины.
Ключевые слова: правовая система, правовая политика, правовое сознание, правовая культура, модернизация, глобализация.

The article is devoted to the definition of the essence of legal policy, its role and significance in the legal development of the country, the improvement of the degree of orderliness and organization of legal existence in the context of globalization processes. The main task of the legal policy as a factor of modernization of the Ukrainian legal system is paid attention. Considered also such elements as legal consciousness and legal culture in the conditions of transformation of the legal system of Ukraine.
Key words: legal system, legal policy, legal consciousness, legal culture, modernization, globalization.

Глобалізація впливає на всі підсистеми і елементи правової системи, у тому числі правову політику і правову ідеологію, які відіграють істотну роль у функціонуванні та розвитку правової системи. Правова політика є сучасним найважливішим компонентом процесів демократичної трансформації суспільних відносин і формування та функціонування ефективної правової системи суспільства в умовах глобалізації, також визначає стратегію і напрямок трансформації правової системи. У статті визначено, що правова політика – система правових принципів, теорій, концепцій, ідей, закладених в основу правової діяльності держави, які визначають ступінь взаємних обов'язків і відповідальності держави і суб'єкта.

Метою статті є аналіз процесу формування правової політики держави, її ролі та значення у правовому розвитку країни, а також дослідження чинників, які впливають

на її формування. Розкриття сутності правової свідомості та правової культури, визначення їх місця і ролі у правовій системі держави в умовах глобалізаційних процесів.

Серед наукових напрямків юридичної науки XXI ст. проблема правової політики займає одне з провідних місць, що є достатньо обґрунтованим, тому що з її вирішенням розв'язуються багато інших як теоретичних, так і практичних питань. У літературі зустрічаються багато визначень правової політики. Це пов'язано із тією обставиною, що правова політика – складне, багатогранне, інтеграційне явище, яке потребує і відповідних підходів до його дослідження. Також на підходах до аналізу правової політики суттєвим чином відображається і концепція праворозуміння. Оскільки у залежності від того, як автор розуміє право, усвідомлення даного феномену буде різнитися, що достатньо послідовно відобразив В.О. Рудковський [1, с. 42].

Глобалізація впливає на всі підсистеми й елементи правової системи, у тому числі й правову політику й правову ідеологію, які відграють істотну роль у функціонуванні й розвитку правової системи. В умовах глобалізації на правову політику держави покладається важливе завдання – визначати такі напрямки діяльності держави, які були б соціально адекватними, з одного боку, а з іншого – містили у собі ефект «випереджального відображення», тобто відображали стратегічні пріоритети держави [2, с. 72].

Правова політика є сучасним важливим компонентом процесів демократичної трансформації суспільних відносин узагалі та формування і функціонування ефективної правової системи суспільства в умовах глобалізації зокрема та визначає стратегію і напрям трансформації правової системи.

У сучасних умовах, коли вже ні у кого не викликає сумнівів потреба у децентралізації багатьох функцій державної влади, розвитку місцевого самоврядування, стає цілком очевидним, що результативне упорядкування правових і пов'язаних із ними інших відносин на регіональному рівні можливе лише у межах правової політики. Вона здатна ефективно регулювати міжнаціональні відносини, особливо у регіонах, де тісно переплітаються та взаємодіють інтереси багатьох націй, народностей, окремих груп населення і час від часу виникають протиріччя та конфлікти [3, с. 7]. Правова політика держави має будуватись з урахуванням загроз і висновків глобалізації, передусім визначенням пріоритетних напрямів юридичного забезпечення національних інтересів країни [4, с. 4-5].

В узагальненому вигляді ***правова політика*** – система правових принципів, теорій, концепцій, ідей, закладених у підвалини правової діяльності держави, які визначають ступінь взаємних обов'язків і відповідальності держави й особи. За своєю сутністю й соціальними цілями правова політика є особливим і необхідним компонентом державної політики, засобом юридичної легітимації, закріплення й забезпечення політичного курсу країни, санкціонованого волею народу і його політичних лідерів, що відбувається у діяльності владних структур та існує поряд із такими видами державної політики, як економічна, культурна, соціальна, національна, науково-технічна, фінансова [5, с. 9-10]. Як особлива форма вираження державної політики вона спрямована на забезпечення нормального функціонування громадянського суспільства, політичної системи і є способом узаконення, закріплення й здійснення певного політичного курсу у країні. Головним завданням правової політики є нормативне-правове забезпечення реформ, які проводяться у державі. Правова політика є могутнім засобом здійснення перетворень у суспільстві.

Правова політика держави знаходить своє відображення у програмно-правових документах, проектах, концепціях, заявах, законодавчих актах, у тому числі тих, які стосуються правозастосовної сфери. *Основними суб'єктами*, які формують правову політику, є Президент, Верховна Рада, Кабінет Міністрів, Конституційний і Верховний Суд, парламентські комітети, депутатський корпус, наукові установи, представницькі й виконавчі органи. Велика відповідальність у розробці та проведенні правової політики держави покладена на Міністерство юстиції України і його органи на місцях, як її основні координатори й генератори.

Формування державної політики України було започатковано ухваленням парламентом Декларації про державний суверенітет України та проголошенням акту незалежності, який було підтверджено результатами всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 року. Наступним важливим кроком на цьому шляху було прийняття Конституції 1996 року, яка закріпила концептуальні положення нової правової політики, що відображають ідеологію демократичної, соціальної, правової державності. Разом із тим процес вироблення правової політики значною мірою відбувається під впливом міжнародних договорів, які Україна уклала з Європейським Співтовариством [6, с. 29]. В умовах все більшого ускладнення правового життя, яке виступає ***об'єктом правової політики***, та проводимої у сучасній України модернізації, саме остання (правова політика) покликана грати особливу роль, оскільки є спеціалізованою політикою у сфері права, діяльністю по перетворенню юридичних механізмів. Дана політика, організуючи саму правову дійсність, оптимізуючи юридичний інструментарій, має власний зміст, самостійне значення поряд з іншими видами політики, які здійснюються державою.

На сучасному етапі правова політика держави переживає новий етап свого розвитку, який характеризується інституціоналізацією у сфері прийняття політичних рішень, науковій спільноті і правовій реальності. Це відповідно потребує визначення таких елементів правової політики, як вихідні концептуальні положення концепції, її поняття і ознаки, найбільш оптимальні форми її реалізації, проблеми, які заважають концептуалізації правової політики, питання, що пов'язані з об'єктивізацією Концепції правової політики як доктринального документа тощо. Концепція правової політики – це система теоретичних положень, що фіксують досягнутий рівень правового розвитку й визначають цілі, принципи, перспективи і напрями удосконалення основоположних механізмів правового регулювання і правозастосовної практики, що найбільш ефективно функціонує у формі доктринального документа. У зв'язку з цим слід зазначити, що відсутність формалізованої Концепції правової політики породжує значні труднощі стосовно визначення пріоритетних напрямів правової політики держави.

При визначенні основних напрямів формування і розвитку правової політики на даному етапі розбудови української державності та її правової системи необхідно зважати на низку таких *завдань, реалізація яких набула актуального значення для України*; 1) Досягнення такого стану розвитку вітчизняної правової системи, при якому право буде особливим механізмом, покликаним реалізувати й підтримувати сталий і безперервний характер функціонування суспільства і держави у заданих параметрах, тобто має йтися про здійснення правом функції відтворення створюваного державного ладу, політичної та економічної систем; 2) Забезпечення захисту та охорони прав і свобод людини та громадянина; 3) Відповідно до Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейським Співтовариством першочергового значення при формуванні та здійсненні правової політики держави набуває реалізація завдання щодо адаптації законодавства України до вимог законодавства ЄС. Але адаптуючи законодавство України, необхідно забезпечити не лише його відповідність *aquis communautaire,* а й забезпечити механізм його виконання, оскільки часто навіть найдосконаліший нормативний акт на практиці досить

складно реалізувати. Виокремлюють у зв'язку із цим два аспекти адаптації законодавства: формальний, що передбачає приведення національного законодавства у відповідність до *aquis communautaire,* та практичний, що полягає у створенні умов, необхідних для застосування адаптованого законодавства [7, с. 37]; 4) Урахування принципу історизму у формуванні правової бази нашої державності, тобто забезпечення безперервності, поступовості процесів, що відбуваються у суспільстві, яке накопичує певні традиції, має безпосередню причетність до організації правових форм діяльності усіх гілок влади [8, с. 511]; 5) Політика у сфері правозастосовної діяльності й нагляду за виконанням законів та інших нормативних правових актів; 6) Сприяння підвищенню рівня правосвідомості і правової культури особистості, посадових осіб державних органів та суспільства загалом, подолання правового нігілізму й інших проявів деформації правової свідомості [6, с. 30-31].

Як зазначають О.В. Малько та О.Ю. Саломатін, правова політика – це неминучий елемент правового розвитку суспільства, та особливо сучасного суспільства [9, с. 12]. Правова політика покликана здійснювати управління процесами правового розвитку конкретної країни, підвищувати ступінь упорядкованості та організації юридичного буття. Вона являє собою систему пріоритетів в юридичній діяльності, у правовій сфері, засновується на загальновизнаних нормах міжнародного права, знаходить своє переважне вираження у правових актах та юридичній ідеології країни. Достатньо аргументовано підкреслюється у літературі, що «результатом правової політики слугує не тільки певна спрямованість законодавства, але й певна ідеологія…» [10, с. 99].

Необхідність виникнення правової політики насамперед пов'язана з необхідністю постійного вдосконалення права, правового регулювання, з потребою цілеспрямовано змінювати правову систему та визначати вектор правового розвитку суспільства. У кінцевому підсумку саме правове життя «покликало» до себе на службу правову політику.

Тут цілком доречна аналогія: наприклад, на соціальний розвиток, соціальну систему та соціальне життя покликана впливати соціальна політика, на економічний розвиток, економічну систему та економічне життя суспільства покликана впливати економічна політика, на правовий розвиток, правову систему та правове життя суспільства покликана цілеспрямовано впливати саме правова політика.

Отже, правова політика як фактор модернізації української правової системи покликана: (1) упорядковувати юридичну інформацію у правовій системі; (2) налагодити внутрішні зв'язки між елементами правової системи (правом, юридичною практикою, пануючою правовою ідеологією та ін.); (3) організувати взаємодію правової системи та її елементів з економічною, політичною, моральною та іншими системами та її окремими елементами; (4) створити умови для ефективної взаємодії національної та міжнародної правових систем.

За часів незалежності *пріоритетами правової політики в Україні традиційно визначалися:* 1) побудова правової держави й громадянського суспільства; 2) удосконалення законодавства і практики його застосування; 3) створення надійної правової бази державних реформ; 4) підтримка самостійності й незалежності вітчизняної юриспруденції; 5) боротьба зі злочинністю; 6) зміцнення охорони й захисту прав людини; 6) подолання правового нігілізму й ідеалізму, підняття рівня правової культури населення та ін. [11, с. 112].

Отже, правова політика є породженням модернізації, тобто вона є результатом пошуку осучасненою державою нових схем управління правового життя, що модернізується з метою реалізації принципів законності, правової рівності та справедливості. Відповідно, можливо виокремити наступні складові правової модернізації:

1. Конституціоналізація права, тобто пріоритетний розвиток його на підставі поваги прав людини та створення системи розподілу влади.

2. Поновлення та диференціація права внаслідок зміни моделі економічного розвитку.

3. Гуманізація кримінальної політики та раціоналізація виконання покарань.

4. Оптимізація судочинства.

5. Професіоналізація юридичної науки та юридичної освіти.

Правова політика враховує наявну у країні ***правосвідомість*** – насамперед в її масовому, побутовому сегменті. Але навіть при істотному динамізмі правосвідомості вона здатна створити атмосферу, в якій діє право, забезпечити стійкість правової системи, що трансформується, завдяки наявності в її підставі якоїсь константи [12, с. 611-612], насамперед моральних установок – справедливості, обов'язковості, солідарності, взаємодопомоги, толерантності, колективізму та ін.) [13, с. 86-87]. Ці глибинні цінності менталітету суспільства залишаються незмінними при всіх модифікаціях економічних та політичних (розвиваються скоріше економічних) відносин та забезпечують легітимність усього соціального устрою.

Неможливо не визнати, що в умовах переходу українського суспільства у новий якісний стан, більшість населення втягується у конституційно-правові перетворення, оскільки воно усвідомлює безпросвітність своєї колишньої правової орієнтації. Змінюються значні моделі правової поведінки та стереотипи правосвідомості. Значну роль у цьому відіграє моральна та політична правосвідомість. Саме на їх основі розпочинається формування правосвідомості та відбувається його еволюція. Відповідно, по мірі визрівання системної суспільної кризи правосвідомість у цілому здатна випереджати трансформацію правової системи. Однак воно втрачає таку здатність, коли правову реальність охоплює системні протиріччя. Внаслідок цього правосвідомість, яка формується разом із політичними та іншими протиріччями і коливаннями, відстає у своєму русі – у нестабільній обстановці вона набуває нерівномірний характер розвитку [14, с. 93-95].

Наступний елемент у складі ідеологічної підсистеми – *правова культура,* це елемент, що сформувався у процесі взаємодії права та культури. На сьогодні проблема підвищення її рівня виступає як гарантія розвитку правової держави та модернізації правової системи.

Правова культура – це соціальний організм, який постійно еволюціонує. Отже, правова культура характеризується створенням, утвердженням, збереженням та трансляцією правових цінностей. Фактично вона складає систему усіх позитивних проявів функціонуючої правової дійсності, яка концентрує у собі досягнення юридичної освіти, науки та практики. Вона виступає внутрішньою духовною стороною правової системи і пронизує правосвідомість, право, правовідносини, законність і правопорядок, правотворчу, правозастосовну та інші види правової діяльності [15, с. 5, 6].

Людству у цілому та кожному народу зокрема необхідна морально-ціннісна, правова система координат. Пронизуючи суспільне буття та свідомість, правові цінності слугують джерелом, «контрольним еталоном» мотивації поступків людей. Охоплюючи усі сфери суспільного життя, система цінностей та відповідних їй принципів засновується на історичному досвіді людства. Безумовно, цінності можуть змінюватися та при цьому іноді радикально. Зміни історичних умов відображаються на стані правової культури. На етапі переходу від однієї моделі державності до іншої спостерігається, з одного боку, критика попередньої системи цінностей, а з іншої – формування нових цінностей та принципів. Не заперечуючи цієї закономірності, все ж слід визнати, що перехід до нового якісного стану правової культури не може супроводжуватися повної

відмовою від попередніх правових досягнень. У правових цінностях та традиціях сконцентрований позитивний досвід попередніх поколінь, який дозволяє суспільству обирати оптимальний шлях подальшого державно-правового розвитку. Саме тому правова культура відображає нерозривну єдність минулого (історична традиція), сучасного стану правової системи та суспільних уявлень про його майбутній (бажаний) стан [16, с. 643].

Правова культура має місце тоді, коли має місце систематичне відтворення єдності правових знань, переконань, цінностей та практичної діяльності по їх реалізації у нормі поведінки, що стало загальним правилом [17, с. 121, 122].

Отже, увесь модернізаційний курс української держави повинен бути спрямований на забезпечення прав і свобод людини та громадянина, оскільки вони визнаються вищою цінністю на конституційному рівні. Простим, таким, що знаходиться на поверхні, критерієм необхідності проведення правової політики у сфері модернізації правової системи є її спрямованість на забезпечення прав та свобод її громадян, якої б інноваційної сфери суспільних відносин це не торкалося.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Рудковский В.А. Правовая политика и осуществление права / под ред. Н.Н. Вопленко. Волгоград: Изд-во Волгоградського ун-та, 2009. 156 с.

2. Хаустова М.Г. Ідеологічна складова правової системи в умовах її модернізації. Науковий Вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». Випуск 4, Том 1, 2014. С. 71-77.

3. Руднєва О.М. Правова політика України: стан, проблеми концептуалізації та підвищення ефективності (аналітична доповідь). Правова політика України: концептуальні засади та механізми формування: зб. матеріалів наук.-практ. конф. (Київ, 5 груд. 2012.). К.: НІСД, 2013. 160 с.

4. Хвалеев В.О. Правовая политика России в условиях глобализации: автореф. дисс. … канд. юрид. наук: 12.00.01. Ростов-на-Дону, 2008. 210 с.

5. Правовая политика. Право. Правовая система: монография / под ред. А.В. Малько. М.: Юрлитинформ, 2013. 344с.

6. Петришин О.В. Основні напрями формування і розвитку правової політики. Правова політика України: концептуальні засади та механізми формування: зб. матеріалів наук.-практ. конф. (Київ, 5 груд. 2012.) / за ред. О.М. Руднєвої. К.: НІСД, 2013. 160 с.

7. Яковюк І.В. Правова політика України в умовах європейської інтеграції. Правова політика України: концептуальні засади та механізми формування: зб. матеріалів наук.-практ. конф. (Київ, 5 груд. 2012.) / за ред. О.М. Руднєвої. К.: НІСД, 2013. 160 с.

8. Тацій В.Я. Проблеми формування правової політики в Україні. Тацій В.Я. Вибрані статті, виступи, інтерв'ю / відп. за вип. О.В. Петришин. Х.: Право, 2010. 936 с.

9. Малько А.В., Саломатин А.Ю. Основы правовой политики: Учеб. пособие для магистрантов. М.: РИОР: ИНФРА-М, 2013. 170 с.

10. Майер-Малы Т. Идея права – правовая наука – правовая политика. Право XX века: идеи и ценности. М.: Проспект, 2001. 213с.

11. Модернізація України – наш стратегічний вибір: Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. К.: НІСД, 2011. 432 с.

12. Правосвідомість у правовій системі України: еволюційні особливості, професійний і регіональний виміри. Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. Т.1: Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України / за заг. ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. Х.: Право, 2008. 728 с.

13. Черкас М.Є. Правосвідомість та її функції в механізмі правового регулювання: монографія. Х.: Право, 2014. 156с.

14) Скакун О. Правосознание в правовой системе Украины: эволюционные особенности, профессиональное и региональное измерение. Право Украины. 2013. №1. С. 93-116.

15. Правова культура в умовах становлення громадянського суспільства: монографія / За ред. Ю.П. Битяка, І.В. Яковюка. Х.: Право, 2007. 248 с.

16. Правова культура як характеристика якісного стану правової системи. Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. Т.1: Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України / за заг. ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. Х.: Право, 2008. 728 с.

17. Яковюк И. Правовая культура как характеристика качественного состояния правовой системы. Право Украины. 2013. № 1. С. 117–132.